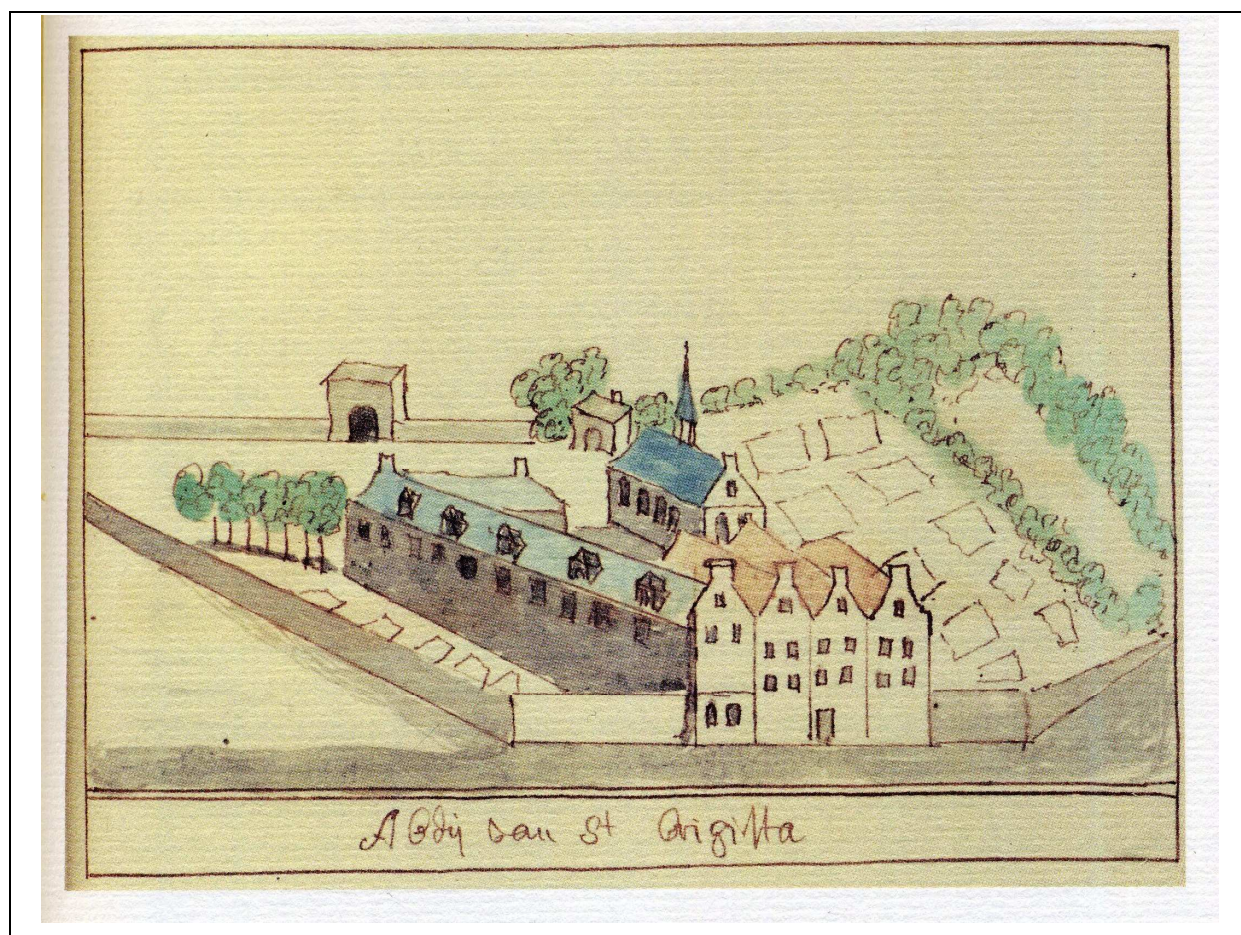

**Site Huize Mariatroon
(Molenstraat-Zuidlaan) Dendermonde
Resultaten van het proefonderzoek
(februari-mei 2007)**

Dimitri Beeckman

Met bijdragen van Gaston Van Bulck en Frans De Buyser

Abdy van St.-Brigitta ca. 1646; volgens J. Maestertius

1. Situering van de werkzaamheden en onderzoeksstrategie

Naar aanleiding van de bouw van een nieuw woon- en zorgcentrum, een psychiatrisch verzorgingstehuis (42 bedden) en 10 serviceflats op de terrein van het rusthuis *Huize Mariatroon*, gelegen langs de Molenstraat-Zuidlaan, werd tussen 1 februari en 25 mei 2007 een kleinschalig proefonderzoek uitgevoerd.

De archeologische terreinevaluatie werd gekoppeld aan de planning voor de totale vernieuwing van het bestaande rusthuis en de bouw van een psychiatrisch verzorgingstehuis. Bijgevolg verliep het onderzoek in verschillende fases. Een eerste fase bestond uit het onderzoek van de tuin langs de Molenstraat, op de plaats waar in de loop van 2007 een nieuw psychiatrisch verzorgingstehuis zou verschijnen.

Bij de oprichting van een serviceflatgebouw aan de Zuidlaan rond midden april 2007, werd uitsluitend een werfcontrole uitgevoerd. In een tweede fase concentreerde het onderzoek zich op de plaats van de geplande nieuwe vleugel van het rust- en verzorgingstehuis dat in de buurt van het bestaande gebouw zal worden opgetrokken.

Het Dendermonds Archeologisch Team bestond uit drie archeologen die (in wisselende bezetting) sedert 2002 noodopgravingen uitvoerden in de binnenstad. Tijdens de opgravingen werd het team gevormd door Griet Lambrecht, Robby Vervoort en Dimitri Beeckman.

Door de barre weersomstandigheden in het voorjaar duurde het eigenlijke onderzoek iets langer dan de geplande 30 werkdagen. Uiteindelijk werd in een periode van 45 werkdagen een zone van ca. 354, 15 m² onderzocht, waarbij meestal, na afspraak met de architect, slechts tot op één meter diepte werd gegraven. De diepere structuren, zoals de grachten die het terrein doorkruisten, werden, waar mogelijk, tot op de bodem uitgegraven. Ook de drassige bodem in de zone van het toekomstige psychiatrisch verzorgingstehuis leverde onverwachte stabiliteitsproblemen op. Het overvloedige capillaire grondwater maakte het soms onmogelijk om diepere structuren zoals grachten en greppels nauwkeurig te onderzoeken. Meteen nadat de werkput werd opengetrokken, stortten de profielen vaak grotendeels in (Fig. 1).

De geplande proefsleuven die aan de hand van een *overlay* (bijlage 1) van het grondplan van J.B. Seghers (Fig. 3) en het bouwplan werden uitgezet, dienden op het terrein te worden aangepast. Als gevolg van de wateroverlast werden de grote werkputten in kleinere entiteiten opgesplitst.

Fig. 1: De waterverzadigde ondergrond leverde tijdens de opgravingen stabiliteitsproblemen op (bron: Dendermonds Archeologisch Team).

2. Historische schets

Als belangrijke bron voor de geschiedenis van dit stadsgedeelte beschikken we over de kroniek van Marie van Oss, abdis van het Birgittinessenklooster *Maria Troon* te Dendermonde¹. Deze werd niet lang geleden bij toeval ontdekt in het Historische Archief van Keulen. Verder bestaat er een gedetailleerd grondplan uit 1785, opgemaakt door Jan-Baptist Seghers in de periode dat het klooster werd verkocht (Fig. 3)². Het plan toont de kerk, de tuinen en de kloostergebouwen, alsook de aanpalende huizen en gebouwen (met vermelding van de huurders of eigenaars). Het dubbelklooster is op een kopergravure van Vedastus de Plouich³ te herkennen als een gebouw met vier parallelle zadeldaken. Enkele aan het klooster gerelateerde grafschriften werden door J. Broeckaert⁴ gepubliceerd.

Op de plaats van het vroegere *Laar* (in akten van 1273, 1308, 1323, 1324, 1328) werd in 1465-1466 door de orde der Birgijtinen⁵ een dubbelklooster gesticht⁶. De eerste steen van de kloosterkerk werd in 1466 gelegd. Een belangrijke vernieuwing van het kerkgebouw greep reeds in 1515 plaats. Nadat het oorspronkelijke gebouw door brand was verwoest, werd rond het midden van de 16de eeuw een volledig nieuwe kerk gebouwd. De andere kloostergebouwen werden in de tweede helft van de 16de eeuw heropgericht (o.a. een nieuwe kapittelzaal; Fig. 4).

Tijdens de godsdienstoorlogen werd het klooster geplunderd en fungeerde het als pesthuis⁷. Aan het eind van de 16de eeuw herstelde het kloosterleven zich. Een nieuwe kerk werd in het begin van de 17de eeuw voltooid. *Marientroon* was tot 1635 een dubbel klooster maar werd na herhaaldelijke twisten met bisschop A. Triest vanaf 1643 uitsluitend door nonnen bewoond. Op de Sanderuskaart van Dendermonde⁸ vormt het zuidelijke gedeelte vermoedelijk het

¹DHANENS 1961, 199-200; SANDER OLSEN 1999; SANDER OLSEN 2000; SANDER OLSEN 2002.

²*Plan du couvent des Brigittines dans la ville de Termonde Supprimé Le 21 Mai 1784 y comprenant les Jardins et l' Eglise ainsi que tout ce qui forme Leur Enclos. Respectif de même Les Maisons y attenants et autres en dependantes, Comme aussi Les Rues et autres Lieux aboutissants.* Dendermonde, J.B. Seghers, 1785.

³Vedastus du Plouich, ca. 1640, kopergravure op papier *Teneramonda vulgo Dendermonde* (405 x 512 mm ; schaal 1:3800). Voor het eerst verschenen in de *Flandria Illustrata* van Sanderus (1644) wordt dit plan algemeen de "Sanderuskaart van Dendermonde" genoemd.

⁴BROECKAERT 1896.

⁵HUTCHINSON 1998.

⁶DE VLAMINCK 1866, 327-336; DAUWE 1978-1979.

⁷SANDER OLSEN 1996.

⁸Antonius SANDERUS, *Flandria Illustrata sive Descriptio comitatus istius ..., Coloniae Agrippinae, Sumptibus Cornelii ab Egmond (Amsterdam, Jan & Cornelis Blaeu)* dl. II, 1644, in-fol., tussen pag. 594-595. *Novum ac magnum Theatrum urbium Belgicae regiae, ad praesentis temporis faciem expressum Joanne Blaeu, Amstelaedamensi*, 1649, dl. II, in fol., z.p., kaart 52.

paterskwartier dat later wegens “onregelmatigheden” tot landbouwgrond werd herschapen. Kort nadat het klooster bij keizerlijk besluit van Jozef II werd afgeschaft, werd het aan het einde van de 18de eeuw gesloopt⁹.

Gedurende het proefonderzoek werd verwacht de restanten van het klooster aan te snijden. Hierbij kon het gaan om de fundamente van het woongedeelte voor de abdis, het *refectorium*, de keuken, de pandgang,... Het grootste gedeelte van het klooster bevindt zich immers onder het huidige schoolgebouw (Kadaster: sectie D, 246v). Tijdens de bouw van de school werden fundamente van de kloosterkerk ontdekt. Er werd toen echter geen archeologisch onderzoek uitgevoerd.

Een bodemonderzoek kon eveneens informatie opleveren over de stadsgracht, die zich volgens het vrij accurate *Grondplan der stad Dendermonde zoals zij bestond in 1375*, opgemaakt door de 19de eeuwse stadsarchivaris Alphonse de Vlaminck, op deze plaats bevond. Deze kaart uit 1866 vormt het resultaat van archiefonderzoek en toont een interpretatie van de oude stadstopografie met onder andere waterlopen, straten en pleinen¹⁰. Bovendien konden eventuele sporen van agrarische of ambachtelijke activiteit nabij de stadsrand, die mogelijk dateerden van voor de bouw van het klooster, worden ontdekt. In de buurt van de site bevond zich tevens een terrein dat het toponiem *Akkerveld* droeg en waarop reeds in de 14de eeuw een domaniale windmolen was gebouwd. Op het terrein situeert zich tenslotte een bomvrij arsenaal dat tot de versterkingen van de *Wellingtonbarrière* uit 1820-1830 behoort en als monument is geklasseerd¹¹. Mogelijk liet de oprichting van dit gebouw zijn sporen na in de onmiddellijke omgeving. Een gedeelte van het terrein in de buurt van het arsenaal werd mogelijk afgegraven voor de aanleg en de versterking van het dak met aarde.

Tooneel der Steden van 's Konings Nederlanden met haere beschryvingen, Uytgegeven By Joan Blaeu, 1ste band: *Steden van 's Konings Nederlanden*, Amsterdam, J. Blaeu, 1649, in-fol., niet gepagineerd
Antonisu SANDERUS, *Flandria Illustrata, sive provinciae ac comitatus hujus descriptio...Hagae-Comitum, apud Christianum van Lom*, 1732, in fol., dl. III, tussen pag. 226-227.

⁹ PEE 1978-1979.

¹⁰ DE VLAMINCK 1867, tussen p. 154-155.

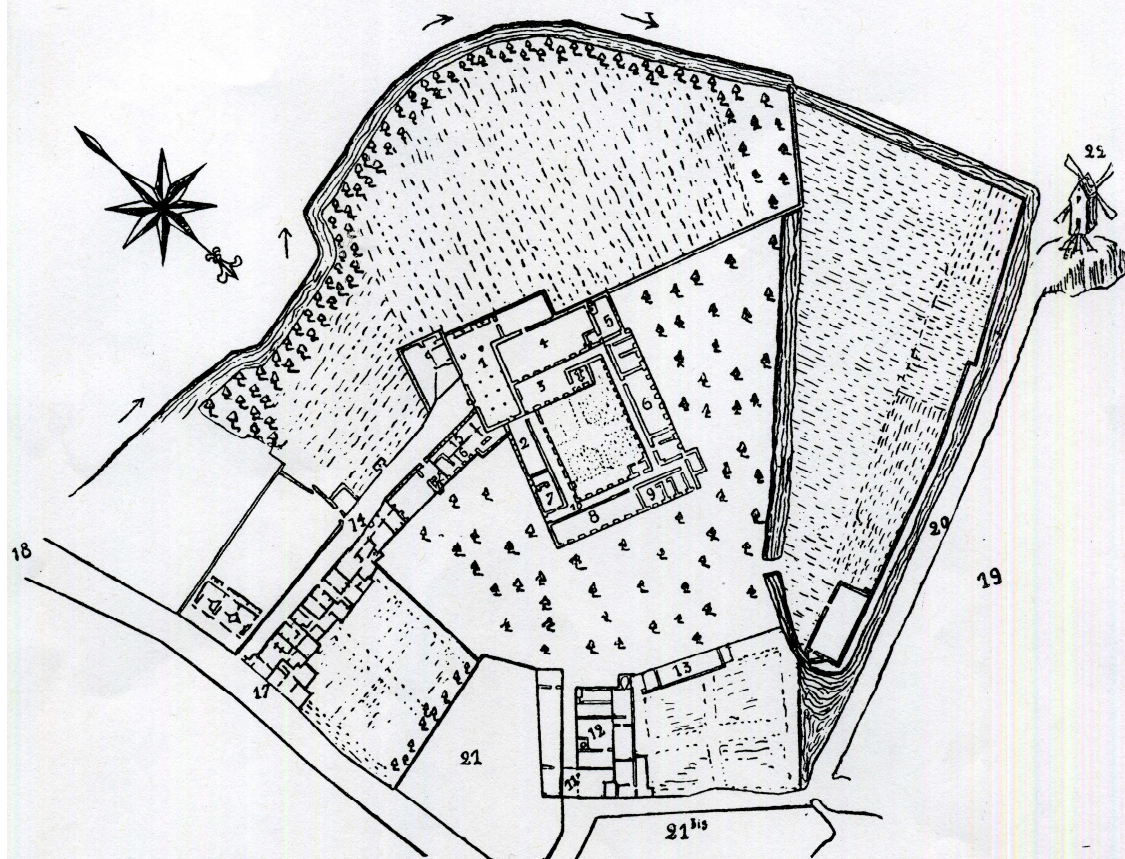
¹¹ GILS 2005, 41-54.

Fig. 2: Noordzijde van het bomvrije arsenaal (1820-1830) vanuit de tuin van het rusthuis (bron: Dendermonds Archeologisch Team)

Le Couvent des Brigittines à Termonde supprimé le 21 Mai 1784.

PLAN DRESSÉ PAR J.-B. SEGERS, GÉOMÈTRE, EN 1785.

Échelle de dix verges, mesure de Termonde,
à 21 pieds la verge.

1. Eglise.
2. Chapitre.
3. Ancien chapitre.
4. Basse-cour.
5. Hôpital.
6. Salle de récréation.
7. Habitation de l'abbesse.
8. Réfectoire.
9. Cuisine.
10. Allée couverte.
11. Porte de sortie.
12. Quartier des domestiques.

13. Remise.
14. Rue dite du Bijvang.
15. Parloir commun.
16. Parloir des religieuses.
17. Rue de Bruxelles.
18. Porte de Bruxelles.
19. Béguinage.
20. Rue du Moulin.
21. } Terrain occupé par des
- 21bis. } maisons particulières.
22. Moulin à vent domanial.
- Emplacement des fortifications démolies en 1784.

Fig. 3: Grondplan uit 1784 volgens een opmeting door J.B. Seghers na de suprematie van het klooster (PEE 1978-1979, Afb. 3)

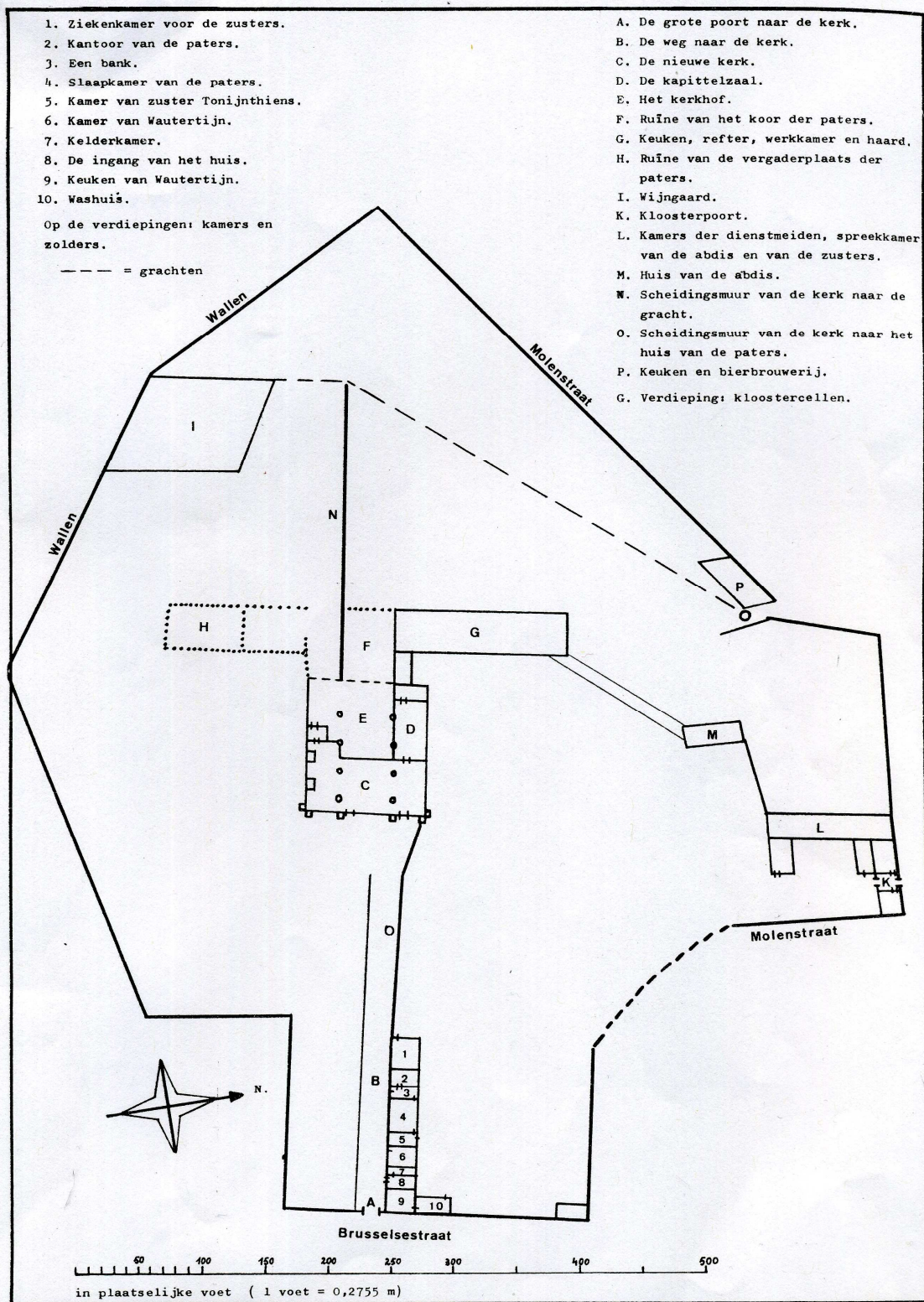

Fig. 4: Grondplan van het dubbel klooster der H. Birgitta, kort voor het midden van de 17de eeuw. Naar een ongedateerd plattegrond (PEE 1978-1979, Afb. 2)

3. Onderzoeksresultaten (zie bijlage 2)

3.1 Wp I-VI (onderzoeksfase Ia): afvalkuilen, een gracht en een greppel

In een eerste fase van het onderzoek werden op de plaats van het toekomstige psychiatrisch verzorgingstehuis, langsheen de Molenstraat, 6 proefsleuven (werkput I-VI) getrokken. Als algemene vaststelling voor deze zone gold dat de bodem met een pakket van grijsbruin tot donkerbruin lemig zand tot ca. 90 cm was opgehoogd. Onder deze laag bevond zich vrijwel onmiddellijk de moederbodem. Het bovenste gedeelte (ca. 35 cm) wordt gevormd door een laag van zwarte, zandige teelaarde (Fig. 5 & 6).

Fig. 5: Onder de teelaarde bevond zich een aangevoerde laag van grijsbruin tot donkerbruin lemig zand. Onder deze ophoging bevond zich onmiddellijk de moederbodem (bron: Dendermonds Archeologisch Team)

Fig. 6: Op sommige plaatsen bedroeg de dikte van de ophoging bijna één meter (bron: Dendermonds Archeologisch Team).

In deze aangevoerde grond werden een aantal rechthoekige afvalkuilen (Fig. 7) gegraven. Drie kuilen uit werkput III bezaten een puinvulling waarin artefacten uit de tweede helft van de 19de en het begin van de 20ste eeuw voorkwamen. Verder bestond de kuilinhoud uit aardewerk (porselein, industrieel wit), glas (flessen), metalen objecten (bekers, potten, moor). De stratigrafie werd gevormd door lagen van baksteenpuin, verbrand materiaal en sintels. Een groot gedeelte van de kuilvulling was dan ook afkomstig van haarden of kachels.

Fig. 7: Doorsnede van een rechthoekige afvalkuil met een vulling uit het einde van de 19de of het begin van de 20ste eeuw (bron: Dendermonds Archeologisch Team).

Een brede, onbeschoeide gracht werd in de werkputten IV en V aangetroffen en was min of meer haaks op de Molenstraat georiënteerd (niet aangeduid op overzichts- of detailplan). Deze gracht werd rechtstreeks in de natuurlijke bodem uitgegraven. Boven de donkergrijze zandige vulling bevond zich een puindemping. Daar deze gracht niet wordt aangeduid op kaart van J.B. Seghers, dateert ze vermoedelijk van na het einde van de 18de eeuw.

In werkput I werd een gracht opgegraven die wel op het grondplan uit 1785 wordt aangegeven (niet aangeduid op overzichts- of detailplan). Het gaat hierbij om het gedeelte waar de gracht een haakse bocht neemt om haar weg verder in NZ-richting te vervolgen. Door het gebrek aan vondsten kon de structuur echter niet worden gedateerd. Van deze gracht werd enkel de noordelijke oever aangesneden, zodat de totale breedte niet kon worden bepaald. De vulling bleef bewaard en bestond uit bruin tot grijs lemig zand. Uit de stratigrafie bleek dat de gracht

vermoedelijk éénmaal werd heruitgegraven. Een verspitte laag van geel tot oker gevlekt lemig zand duidde op een demping van de structuur.

Een muurrestant was opgebouwd uit rode bakstenen (22-24 x 11-12 x 5,5 cm) en witte kalkmortel en werd in werkput IV onder de ophoging aangetroffen. Zowel ten noorden als ten zuiden van deze structuur bevindt zich een uitbraakspoor van verkruimelde baksteen en mortelbrokken. Oorspronkelijk was de muur dan ook breder. Het muurtje loopt buiten de grenzen van de werkput in oostelijke en westelijke richting verder. Deze bakstenen structuur vormde vermoedelijk onderdeel van een bijgebouwtje van het klooster.

Fig. 8a. Enkele mooi bewaarde glasvondsten uit de vulling van de afvalkuilen (19de-20ste eeuw; foto: Johan Joos)

Fig. 8b: Kommetje uit faience dat als souvenir aan een bedevaart naar Lourdes werd meegebracht (19de-20ste eeuw; foto: Johan Joos)

Fig. 8c.: Onderlichaam van een gefragmenteerde sculptuur uit de vulling van enkele afvalkuilen (19de-20ste eeuw; foto: Johan Joos)

Fig. 8d. Voorbeelden van twee gedrukte stempeltjes op faiencescherven die uit de recente afvalkuilen werd gerecupereerd (19de-20ste eeuw; foto: Johan Joos)

Fig. 8.e: Fragmenten van een steel van een Goudse tabakspijp (witte pijpjarde) met opschrift van de fabrikant *Willem Begi(...)* (*Fabr*)*iqueur in Gou(da)* uit de vulling van enkele recente kuilen (foto: Johan Joos)

Fig. 8.f: Enkele sintels, een kogelhuls en een sterk gecorrodeerd mes uit de vulling van enkele afvalkuilen (19de-20ste eeuw; foto: Johan Joos)

3.2. Wp VII-X (onderzoeksfase Ib): afvalkuilen (19de-20ste eeuw) en een greppel (14de eeuw)

In een tweede subfase van het onderzoek werden drie proefsleuven (VII-X), min of meer haaks op de sleuven I-VI, langsheen de Zuidlaan aangelegd. Een grote afvalkuil in werkput VII bezat eenzelfde inhoud als de kuilen die in werkput III werden gevonden. De vulling bestond uit baksteenpuin, grote hoeveelheden glas, sintels, industrieel wit aardewerk (*Villeroy Boch*) en een kleine hoeveelheid dierlijk bot. Buiten een diepe afvalkuil en een greppel ontbrak het deze werkputten verder aan relevante archeologische sporen.

De vulling van een afvalkuil uit werkput IX was opgebouwd uit puinlagen en lagen van verbrand materiaal, as en sintels. Het vondstmateriaal bestond uit baksteenpuin, metaal, glas, industrieel wit aardewerk, visresten, alsook een weinig dierlijk bot en wees op een datering van rond het einde van de 19de en het begin van de 20ste eeuw (Fig. 8a-f).

Van een kleine greppel met OW-oriëntatie (Fig. 9) die in werkput X werd aangesneden was slechts de onderzijde (ca. 40-50 cm) bewaard. De greppelvulling bestond uit een aantal beige

tot grijs gevlekte zandlagen waarin, met uitzondering van enkele baksteenbrokjes en houtskoolfragmenten, geen vondsten werden gedaan. Uit een van de vullingslagen werd een fragment *Siegburg*-aardewerk (14de-15de eeuw) en lokaal grijs aardewerk gerecupereerd.

Fig. 9: In Wp X werd het restant van een kleine greppel die zich als een vaag grondspoor aftekende ontdekt (bron: Dendermonds Archeologisch Team).

3.3 Wp XI-XII (onderzoeksfase II): kelders

Het onderzoek van een sleuf haaks op de Bijvang (Wp XI; overzichts- en detailplan; Fig. 3, nr. 14) leverde de resten van twee belendende keldervertrekken op (Fig. 10 & 11). De bakstenen muren van de meest zuidelijke kelder werden in het zuiden en westen verstevigd. Op beide plaatsen werd er een muur tegenaan gebouwd.

Een bakstenen vloertje dat in het oosten door een muur met deuropening (breedte: 114 cm) werd begrensd, bevond zich ten noorden en ca. 60 cm lager dan de eerste kelderruimte. De keldermuur van dit vertrek werd met gerecupereerde bakstenen gebouwd. In het metselwerk werden halve en driekwart bakstenen gebruikt. De westelijke muur zit in de zuidelijke muur van de belendende kelder vervat. Samen met een muur was in het westen een gedeelte van de vloer verwijderd (Fig. 11).

Boven deze keldervloer bevond zich in de demping aardewerk uit de eerste helft van de 19de eeuw. Aan de hand van de aard van het muurwerk en de opvulling kon worden vastgesteld dat de meest zuidelijke kelder vermoedelijk uit de 20ste eeuw dateerde. Een sleuf parallel met de toegangsweg langs de Bijvang (Wp XII; overzichts- en detailplan) toonde dat de ondergrond in deze zone door de bouw van het rusthuis in de jaren 80 van vorige eeuw sterk werd verstoord.

Fig. 10: In de ZO-hoek van de meest zuidelijke kelder in Wp XI bleef een recente bakstenen trap bewaard (bron: Dendermonds Archeologisch Team)

Fig. 11: Een van de belendende keldervertrekken in Wp XI had een gedeeltelijk bewaard bakstenen vloertje (bron: Dendermonds Archeologisch Team).

3.4 Wp XIIIa-e en XIII' (onderzoeksfase II): resten van het voormalige Birgitiessenklooster

De zone van het vroegere kloosterpand werd bedreigd door de afbraak van het huidige rusthuis en de oprichting van een nieuwbouw. Er werd bovendien geopteerd om het volledige terrein aan een grondige evaluatie te onderwerpen. Dit zou toelaten om voorafgaandelijk aan een eventueel definitief onderzoek een goede strategie te bepalen, alsook een nauwkeurig gefundeerd advies bij toekomstige bouwprojecten uit te brengen.

Een sleuf ongeveer parallel aan de lange gevel van het arsenaal (Wp XIII a-e; overzichts- en detailplan) leverde de ontdekking van enkele bakstenen muurresten en verschillende vloerniveaus op (Fig. 12-14). Deze maakten vermoedelijk deel uit van de kloostergebouwen. Aan de hand van enkele aangetroffen scherven, kunnen de resten in de tweede helft van de 15de en 16de eeuw worden gedateerd. Een bakstenen muur (baksteenformaat: 18 x 9 cm) heeft een dikte van 60 cm en is tot een hoogte van ca. 50 cm bewaard (Fig. 12). Daar de muur op slordige wijze werd gemetst, bevond ze zich waarschijnlijk op funderingsniveau. Het is niet uitgesloten het hier gaat om het fundament van een dikke muur rond de pandgang. Door de aanleg van een extra venster kon de muur nog voor ca. 4,70 m in oostelijke richting worden gevolgd maar waarschijnlijk liep deze nog verder door. Een gedeelte van de muur (ca. 2,40 m) werd tijdens de bouw van het huidige rusthuis afgebroken.

In het westen leverde de uitbreiding van de sleuf (Wp XIII'; overzichts- en detailplan) voorbij een diepe verstoring nog een klein gedeelte van dezelfde structuur (ca. 1,20 m) op. Ook hier stopte de muur niet, maar liep ze voorbij de grenzen van de sleuf. Ten zuiden van de muur bevond zich een lange puinstrook en een vierkant puinspoor. Naast de muur bevond zich in het noorden een donkergrijze kleilaag met aardewerk dat uit de 15de eeuw dateerde.

Fig. 12: Een dikke en slordig afgewerkte bakstenen muur die nog een hoogte van ca. 50 cm was bewaard, vormde vermoedelijk de fundering van een muur rond de pandgang van het klooster (bron: Dendermonds Archeologisch Team).

Verder naar het noorden toe werd een rechthoekige kelderruimte ontdekt (Fig. 13 & 14). Een bakstenen vloer (baksteenformaten: 7-8 x 17-17.5 x 4 cm) werd, waarschijnlijk tengevolge van het opstijgend grondwater, met een 20 cm dik pakket van beige tot gele compacte en steriele leem opgehoogd en nadien van een dunne (waterbestendige) aslaag (ca. 4 cm) voorzien (Fig 13). In het noordwesten wordt het bakstenen vloertje begrensd door een puinlaag waarin brokken leem en as van de vloer voorkwamen. Het gaat hier mogelijk om een uitbraakspoor. Een buitenmuur (baksteenformaat: 18 x 9 x ? cm) van het vertrek werd in het zuiden van de sleuf aangetroffen.

Een gedeelte van de muur werd doorbroken en tijdens elektriciteitswerken grondig verstoord. De onderste trede van een met vierkante tegels (formaat tegels:; formaat van de onderliggende bakstenen: 17,5 x 8 x 4 cm) bekleedde bakstenen trap bleef in de ZO-hoek van de kelderruimte bewaard (Fig. 14).

Fig. 13: Buitenmuur van een kelder met de vermoedelijke aanzet van een trap en verschillende opeenvolgende vloerniveaus. Een bakstenen vloertje werd opgehoogd met een pakket van steriele leem waarop een aslaag werd aangebracht (bron: Dendermonds Archeologisch Team).

Fig. 14: De keldermuur kende in het noorden een uitsprong die was voorzien van vierkante tegels en die mogelijk de aanzet van een trap vormde (bron: Dendermonds Archeologisch Team).

Naast de kelderruimte bevond zich in het noorden een vrij diepe gracht met een OW-oriëntatie die waarschijnlijk eveneens uit de kloosterfase (15de-16de eeuw) dateerde (Fig. 15). In het grondvlak manifesteerde deze gracht zich als een donkergrijze, iets compacte en zandige kleilaag. De grachtvulling was samengesteld uit compacte en steriele, lichtgrijze tot bruine zandige klei. De demping bestond uit een gemengde laag van grijsbruine zandige klei met beige tot gele zandlenzen. Boven de gedempte structuur bevond zich een puinkuil met vondsten die dateren uit de tweede helft van de 19de en de eerste helft van de 20ste eeuw. Deze kuil werd gegraven door een laag van kleilig zand die de gracht volledig had afgedekt. De diepte van de gracht kon niet worden bepaald. De grachtvullingslagen daalden duidelijk naar het zuiden toe.

Fig. 15: Doorsnede op de brede en diepe gracht die in Wp XIIIe ten noorden van de kelderruimte werd gevonden. Op de foto kan eveneens de diepe verstoring tijdens de bouw van het rusthuis in 1985 worden opgemerkt (bron: Dendermonds Archeologisch Team).

3.5 Wp XIV-XV (onderzoeksfase III): muurrestant, drie grachten en enkele inhumaties

Om buiten de bouwvrije zone, opgelegd door AROHM en de stadarchivaris, te blijven, werden de bouwplannen nog in laatste instantie door de architect aangepast. Hierdoor viel een sleuf die parallel aan de korte zijde van het arsenaal was gepland (WP XIV; overzichts- en detailplan) min of meer buiten de bedreigde zone. Bovendien liet de situatie op het terrein (opgelegde 15 m afstand van het arsenaal, aanwezigheid van een waterput, afspraak met de bouwheer tot het vrijwaren van aanplantingen en tuinpaden,...) niet toe de sleuf enigszins anders te positioneren.

Het onderzoek op deze plaats leverde menselijke resten op (Fig.16-20). De meeste skeletdelen bevonden zich nog in anatomisch verband (Fig.17, 18 & 20). Tijdens het archeologische

veldwerk werden enkele duidelijk afgelijnde grafkuilen met een donkergrijze, vrij homogene vulling van zandige klei in het vlak opgemerkt (Fig. 16).

Sommige kuilen toonden zich sterk verspit (Fig. 17). Rond de skeletten werden bijna steeds nagels en af en toe houtresten (van een kist of bekisting) gerecupereerd. Het materiaal uit de verspitte lagen boven de skeletten was sterk vermengd geraakt. Uit het verspitte pakket werd faience uit de 17de eeuw gerecupereerd. In associatie met de skeletten komt voornamelijk lokaal of regionaal vervaardigd grijs of rood aardewerk en steengoed uit de 15de-16de eeuw voor. Samen met de skeletten werd een grote hoeveelheid lokaal of regionaal vervaardigd grijs aardewerk aangetroffen. Bij de aanleg van de graven werden dan ook vermoedelijke enkele oudere sporen doorsneden.

Fig. 16: Een lichtgrijze organische verkleuring rond de skeletten vormde mogelijk het spoor van een grafkuil. (bron: Dendermonds Archeologisch Team).

Naar het westen toe komen twee grotere, elkaar oversnijdende kuilen voor. Hierin werden de skeletdelen van verschillende individuen boven elkaar gevonden (Fig. 17). Enkele schedels werden afzonderlijk aangetroffen (Fig. 19). Het gaat hierbij echter niet om secundaire maar zeker om primaire, mogelijk collectieve begravingen, die door latere activiteiten op het terrein werden verstoord. Doordat een groot gedeelte van de skeletten nog min of meer in anatomisch verband werden aangetroffen, kon de hypothese van een knekelput worden uitgesloten (Fig. 17-20). In dat geval zien we immers een duidelijke sortering van de ontvlesde beenderen¹². De grote kuilen bezaten een vulling van grijs, vrij compact kleiig zand. Hierboven bevond zich de aangevoerde laag van lemig zand die in variërende dikte het ganse terrein bedekte.

Fig. 17: Een aantal skeletten lagen in een kluwen boven elkaar. Op de foto zijn de skeletdelen van tenminste drie individuen te zien. Alle individuen waren in een NZ-oriëntatie begraven (bron: Dendermonds Archeologisch Team).

¹² Pers.comm. Luc Bauters

Fig. 18: Hoewel van sommige skeletten vele beenderen ontbraken, bevonden de aangetroffen delen zich steeds in anatomisch verband (bron: Dendermonds Archeologisch Team).

Opmerkelijk was dat de graven niet OW maar NZ waren georiënteerd. Dit wordt echter pas gebruikelijk aan het einde van de 18de eeuw. Een mogelijke verklaring is dat de kloosterlingen met het aangezicht in de richtingsas van de kloosterkerk werden begraven. Daarentegen werden enkele graven wel volgens de traditionele oriëntatie aangelegd.

Een individu lag in een eigenaardige positie, namelijk op de buik en met de linkerarm onder het bekken (Fig. 20). Met uitzondering van nagels, enkele kledinggoogjes (Fig. 21a), een benen mesheft (Fig. 21b.) en houtresten kwamen in de grafkuilen weinig dateerbare vondsten voor.

Fig. 19: Een aantal skeletdelen kwamen verspreid in het vlak voor (bron: Dendermonds Archeologisch Team).

Fig. 20: Een individu lag in een afwijkende positie, namelijk op de buik en met de linkerarm onder het bekken (bron: Dendermonds Archeologisch Team).

Tijdens het wassen van de skeletten werd nabij de oogkas van één van de schedels een munt gevonden. Het betrof een dubbele munt de eerste helft van de 15de eeuw (zie determinatie muntvondst in bijlage). De ogen van de dode werden mogelijk tijdens het begrafenisritueel met munten afgedekt. De munt leverde een *terminus post quem* voor de aanleg van de graven. In associatie met één van de skeletten kwam tevens een metalen ring voor. Het is niet uitgesloten dat deze onderdeel vormde van een tondeldoos. Door het slaan van vuursteen

tegen een metalen ring werd immers tijdens de Middeleeuwen een vlam opgewekt die op lichtontvlambaar materiaal werd overgebracht. Deze tondel bestond oorspronkelijk uit de gedroogde hoed van de tondelzwam en later uit een stukje geschroeid linnen of katoen. Het vuur werd in een tondeldoos smeulende gehouden.

In hetzelfde licht kan het voorkomen van een groot aantal silexfragmenten in associatie met de skeletten worden verklaard. Het gaat hierbij duidelijk niet om geweerkeien. Pas vanaf de 17de eeuw verscheen het vuurslagwapen, waarbij een stukje pyriet in de haan werd bevestigd om een ontsteking te bekomen¹³.

Het grootste gedeelte van de sleuf werd verstoord door een recente, met houten paaltjes beschoeide kuil (Fig. 22). In de sleuf werd de rand van de kuilstructuur aangesneden. Ze doorsneed een aantal graven en had een heterogene inhoud van grof puin, houtresten en organisch materiaal.

¹³ LUGS 1956, 27.

Fig. 21 a-c: Enkele artefacten die in associatie met de skeletten werden gevonden: een kledinghaakje(a); een benen mesheft met nog bewaarde rivetten (b); enkele silexfragmenten waarvan de bovenste twee mogelijk onderdeel van een tondeldoos vormden (foto: Johan Joos)

Fig 22: Een recente verstoring op ca. 70 cm onder het maaiveld. De beschoeide kuilstructuur had een inhoud van grof puin en organisch materiaal (bron: Dendermonds Archeologisch Team).

Naar het zuiden toe leken de archeologische resten beter bewaard. In het Zuid-profiel werden de resten van een dikke bakstenen muur (baksteenformaten: 18-19 x 8-9,5 x 4-4,8 cm) opgetekend (Fig. 23). De muur heeft een mooi afgewerkt parament en rust op de zandige moederbodem. De breedte van de muur kon niet volledig worden bepaald maar bedroeg meer dan 40 cm. Tijdens de bouw van de structuur bevond het looppniveau zich vermoedelijk ca. 1m onder het huidige maaiveld. Vanaf deze diepte werd een duidelijke bouwsleuf herkend. De funderingsleuf van de muur maakte een scherpe bocht naar het zuiden en verdween in het profiel, wat er mogelijk op wees dat de structuur hier een hoek vormde.

Fig. 23: De muur met mooi afgewerkt parament die in de ZO-hoek van werkput XIV werd aangetroffen, doorsneed een oudere gracht (bron: Dendermonds Archeologisch Team).

De funderingsleuf (breedte: ca. 45 cm) met een matrix van gevlekt lichtgrijs, lichtkleilig zand en groene tot blauwe lenzen van zandige klei, doorsneed een NO-ZW georiënteerde gracht met een duidelijke grens in het oosten en een minder duidelijke aftekening in het westen. In het westen was de vage begrenzing mogelijk te wijten aan een *trampling*-effect dat zich in een strook naast het spoor toonde in een sterk gemengde lichtbruine tot lichtgrijs gevlekte laag van kleilig zand met beige tot lichtgroene zandige lenzen vertolkte. De grachtvulling bestond uit lichtbruine tot grijze zandige klei. Aan de hand van het lokaal of regionaal grijs en rood aardewerk kunnen we de gracht in de 14de eeuw dateren. Bij een boring werd op ca. 1,50 m nog steeds grachtvulling aangetroffen. De bodem van de gracht kon via mechanische prospectie niet worden bereikt omdat op vermelde diepte het boorgat volliep met water.

In werkput XV bevonden zich twee grachten (Fig. 24 & 25). De meest oostelijke gracht (Fig. 24) bezat een houten beschoeiing die uit een dubbele rij van met verticale planken verbonden

palen was opgebouwd. Op een bepaald moment werd de gracht versmald en van een nieuwe houten beschoeiing voorzien.

Naar het westen toe werd een oudere grachtbedding gevonden die mogelijk op het plan van J.B. Seghers kan worden teruggevonden. Tijdens de bouw van het arsenaal werd de gracht mogelijk geheroriënteerd. Op het kadasterplan van P. C. Popp uit 1865 (*Atlas cadastrale de Belgique-Développement de la ville de Tervuren (intra muros)*) wordt de beschoeide gracht aangeduid, wat erop wijst dat ze vermoedelijk in de 19de eeuw werd gegraven en pas in de late 19de of vroege 20ste eeuw werd gedempt.

Een tweede onbeschoeide gracht heeft een NO-ZW oriëntatie (Fig. 25). Door het gebrek aan vondsten kon deze gracht niet worden gedateerd.

Fig. 24: De gracht die in werkput XV werd aangetroffen kende twee verschillende fases. Tijdens één fase werd de oever van een houten beschoeiing voorzien (bron: Dendermonds Archeologisch Team).

**Fig 25: Een onbeschoeide gracht tekende zich af in het grondvlak van werkput XV
(bron: Dendermonds Archeologisch Team)**

5. Conclusie

Tijdens het proefonderzoek bleek dat het terrein in de zone van WP XIII a-e en XIII' tengevolge de bouw van het bestaande rusthuis sterk werd verstoord. De toenmalige bouwput werd opnieuw met aangevoerde grond opgevuld. Toch bleven in deze zone enkele restanten van het klooster bewaard. In de eerste plaats betrof het enkele dieperliggende structuren zoals bakstenen fundamenten, alsook muurresten en vloerniveaus van een kelder of halfondergrondse verdieping. Daar het bodemarchief op deze plaats door het geplande nieuwbouwproject zal worden vernietigd, wordt voor dit gedeelte van het terrein een volledig terreindekkend archeologisch onderzoek geadviseerd.

Het tuingedeelte waarin de werkputten I-X werd aangelegd, toonde zich op archeologisch vlak minder interessant. Onder een ophoging waarin aardewerk uit de 17de eeuw werd aangetroffen, bevonden zich, weliswaar sterk verspreid, enkele oudere archeologische sporen. In de eerste plaats gaat het dan om kleine perceelsgreppels. Op de meeste plaatsen bevond zich onder de ophoginglaag echter meteen de maagdelijke moederbodem. Daarnaast werden een aantal diepe grachten aangesneden. Deze structuren waren door het gebrek aan vondsten moeilijk te dateren. Een aantal grachten komen echter voor op het plan van J.B. Seghers uit 1784.

In de sleuf parallel aan de korte zijde van het arsenaal werden een aantal begravingen aangetroffen. Aan de hand van een muntvondst nabij één van de skeletten kan worden gesteld dat de graven nog voor de occupatie van het terrein door kloosterlingen (15de-16de eeuw) werden aangelegd. De verspitte laag boven de graven hield mogelijk verband met de sanering van het terrein aan het einde van de 17de eeuw. Door de aanwezigheid van een recente waterput en een recente kuil is dit gedeelte van het terrein echter vooral naar het noorden toe in het verleden sterk verstoord. Bijgevolg kan het archeologische onderzoek zich hier beperken tot het opvolgen van de bouwwerkzaamheden.

Tenslotte dient bij de uitvoering van definitieve opgravingen rekening te worden gehouden met de sterke terreinverstoring tengevolge de bouw van de bestaande infrastructuur en de algemeen slechte waterhuishouding van de ondergrond.

Bijlage 1:**Archeologische devotionalia uit Dendermonde: medaille van Maria,
Moeder van Smarten**

G. VAN BULCK

Deze medaille werd waarschijnlijk samengesteld met het oog op een maximale verwerving van aflaten. Welke reguliere orde of congregatie hiertoe het initiatief nam is onbekend.

De kleine afmetingen en de slijtage van deze Dendermondse medaille bemoeilijken het lezen ervan. In een private verzameling in Mechelen is een identieke maar grotere en beter bewaarde medaille voorhanden waarop de beeltenis en de tekst goed leesbaar zijn.

Afmetingen: 26 x 19 mm

Vorm: ovaal met bovenaan een hangoogje

Periode: 19de eeuw

Beschrijving:

Op de voorzijde staat een compositie met vooraan Maria die wordt voorgesteld als Moeder van Smarten met Jezus op haar schoot. Zij heeft zeven zwaarden door haar hart.

Acht sterren omringen haar hoofd. Centraal staat het met stralen omringde kruis met op de achtergrond de stad Jeruzalem. Drie gevleugelde engeltjes vereren enkele Arma Christi of lijdenswerktuigen: de kelk, doornen kroon en lijkwade. Twee andere engeltjes nemen een biddende houding aan. Op de grond liggen nog andere lijdenswerktuigen zoals hamer, tang en kleed. In de lucht zweven tussen de wolken enkele gevleugelde engelenkopjes. Op de keerzijde staat een gecentraliseerde tekst in zeven lijnen:

MARIE (monogram) - IL EST ACCORDE 1080 JOURS D' INDULGENCE A TOUS LES
FIDELES QUI RECITERONT UN AVE MARIA DEVANT CETTE SAINTE IMAGE.

In de afsnede is een zesbladig bloemetje aangebracht.

Bijlage 2: determinatie munt

F. DE BUYSER

2007 DENDERMONDE – **Huize Maria Troon**

BOURGONDISCHE NEDERLANDEN

Philips De Goede 1419-1467

Dubbele mijt – Vlaanderen – geslagen in Namen – (1421- 1430)

Biljoen – 0, 79g – 21,5 mm – 11uur – fraai,verlijmd.

Vz: In het veld de letters FL onder een streepje

Omschrift: + **PhS o D o B o C Om [] ND**Kz: Een kort gevoet kruis met in het 2de kwartier een leeuwjtje en in het 4de een lelieOmschrift:] **NETA FLAND** [

Ref: DdP pl. IX, nr. 12

DESCHAMPS DE PAS , L. 1866, *Essai sur l'histoire des comtes de Flandre de la Maison de Bourgogne, de la Maison d'Autriche et de la période des troubles des Pays-Bas*, Paris

Inv.: 07-DE-MT-XIV-lg2-skelet 3, in schedel 8-5-07

Bibliografie

- BROECKAERT, J. 1896, *Graf- en gedenkschriften der stad Dendermonde*, Oudheidkundige Kring der Stad en des voormaligen Lands van Dendermonde. Buitengewone uitgaven VII, Dendermonde.
- DAUWE, J. 1978-1979, Overeenkomsten tussen het klooster der Brigittinen te Dendermonde en de pastoor van St.-Gillis over de kerkelijke diensten (1466), *Gedenkschriften van de Oudheidkundige Kring van het Land van Dendermonde* 4:4 (1978-1979), Dendermonde.
- DE VLAMINCK, A. L. 1866, De stad en de heerlijkheid van Dendermonde, dl. III. De straten van Dendermonde (tussen Schelde en Dender), *Gedenkschriften van de Oudheidkundige Kring van het Land van Dendermonde* 1:2, Dendermonde.
- DE VLAMINCK, A.L. 1867, De stad en de heerlijkheid van Dendermonde, dl. IV, *Gedenkschriften van de Oudheidkundige Kring van het Land van Dendermonde* 1:2, Dendermonde.
- DHANENS, E. 1961, *Inventaris van het Kunstpatrimonium van Oost-Vlaanderen. Dendermonde IV*, Gent.
- GILS, R. 2005, *De versterkingen van de Wellingtonbarrière in Oost-Vlaanderen. De vesting van Dendermonde, de Gentse Citadel en de vesting van Oudenaarde*. Kleine Cultuurgids, Gent, 41-54.
- HUTCHINSON, A. 1998 Transplanting the Vinyard 1539-1861, in: LIEBHART, W. (ed.) 1998, *Der Birgittenorden in der Frühen Neuzeit. The Birgittine Order in Early Modern Europe, Contributions to the International Conference 27 February-2 March 1997 in Altomünster*, 79-107.
- LUGS, J. 1957, *Handfeuerwaffen. Systematischer Überblick über die Handfeuerwaffen und ihre Geschichte*. Band I, Praag.
- PEE, L. 1978-1979, Het dubbel klooster der H. Birgitta of “Maria Troon” te Dendermonde, in: *Gedenkschriften van de Oudheidkundige Kring van het Land van Dendermonde* 4:4 (1978-1979), Dendermonde, 211-314.
- SANDER OLSEN, U. 1996, Birgittine Saints and Mystical Writers through the Centuries. Some Biographical and Bibliographical Notes, in: HOGG, J. (ed.) 1996, *The International Conference: the Carthusians and Mystical Tradition*, Lilienfeld, Austria, 20-23 September 1995, vol. 5, *Analecta Cartusiana* 130:5, Salzburg, 115-140.

SANDER OLSEN, U. 1999, The Late Medieval Chronicle of Marie Van Oss, Abbess of the Monastery Maria Troon in Dendermonde, 1466-1507, in: KOOPER, E. (ed.) 1999, *Proceedings of the Conference on The Medieval Chronicle, Utrecht/Driebergen, 13-16 July 1996*, Costerus new series 12, Amsterdam, 240-250.

SANDER OLSEN, U. 2000, Een teruggevonden laatmiddeleeuwse kroniek uit de Birgittinessenabdij Maria Troon in Dendermonde. *Gedenkschriften van de Oudheidkundige Kring van het Land van Dendermonde* 4: 19 (2000).

SANDER OLSEN, U. 2002, De Kroniek van Abdis Marie van Oss, Birgittinessenabdij Maria Troon, Dendermonde, *Gedenkschriften van de Oudheidkundige Kring van het Land van Dendermonde* 4:21 (2002), Dendermonde.